

**Бранислава
Поповић-Ћитић* ,
Весна Поповић** ,
Марија Марковић*** ,
Лидија Буквић******

РАЗВОЈНО- -ПРЕВЕНТИВНИ РАД СА ДЕЦОМ БЕЗ РОДИТЕЉСКОГ СТАРАЊА НА ДОМСКОМ СМЕШТАЈУ

Анстракт: Развојно-превентивни рад, као форма неформалног васпитно-образовног рада, ослања се на научно-заснована сазнања о ефективним интервенцијама у области промоције позитивног развоја и превенције проблема понашања деце и омладине. Подразумева примену социјално-едукативних техника развијених у оквиру превентивних стратегија информисања, едукације и пружања алтернатива, као и примену драмских техника утемељених на формама примењеног позоришта. Циљно је усмерен на унапређивање нивоа знања и обавештености младих о различитим проблемима свакодневног живота, овладавање вештинама препознавања и правилног реаговања у проблемским ситуацијама, јачање унутрашњих снага и капацитета, али и развијање низа социјалних вештина. На основу двогодишњег искуства у примени ове форме рада у домовима за децу без родитељског старања при Центру за заштиту одојчади, деце и омладине – Београд, у раду су, након описа карактеристика развојно-превентивног рада, сумирани остварени резултати спроведених развојно-превентивних радионица и приказани драмски перформанси који су настали као резултат развојно-превентивног рада, а који се оцењују као најзначајнији допринос на плану промоције позитивног развоја деце без родитељског старања, али и подстицања њихове социјалне интеграције у уже и шире социјално окружење.

Кључне речи: деца без родитељског старања, домски смештај, позитиван развој, превенција, развојно-превентивне радионице

Увод

Домским смештајем, као једним од облика институционалне заштите деце без родитељског старања, обезбеђује се становање и задовољење

* Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, ванредни професор; Центар за позитиван развој деце и омладине, програмски директор; e-mail: porovb@eunet.rs

** Градски центар за социјални рад у Београду, водитељ случаја; Центар за позитиван развој деце и омладине, координатор програма Развојно-превентивни центар; e-mail: vesoje@yahoo.com

*** Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, асистент; Центар за позитиван развој деце и омладине, сарадник програма Развојно-превентивни центар; e-mail: marija87markovic@yahoo.com

**** Центар за заштиту одојчади, деце и омладине – Београд, породични саветник; Центар за позитиван развој деце и омладине, сарадник програма Развојно-превентивни центар; e-mail: lidija_bukvic@yahoo.com

основних животних потреба, здравствена заштита и образовање деце, а све у циљу њихове припреме за повратак у биолошку породицу, одлазак у другу породицу или осамостаљивање. На територији града Београда, услуге домског смештаја пружају се у неколико организационих јединица Центра за заштиту одојчади, деце и омладине – Београд, од којих су смештају деце школског узраста намењена три дома (дом „Моша Пијаде“, дом „Јован Јовановић Змај“ и дом „Дринка Павловић“). У овим установама, поред класичне домске заштите, пружају се, кроз различите програме и пројекте, и услуге подршке за самосталан живот, али и социјално-едукативне и саветодавно-терапијске услуге као вид додатне подршке деци без родитељског старања. Отвореност, посвећеност и заинтересованост управе ове установе за увођење нових, научно-заснованих приступа у раду са децом без родитељског старања, омогућила је иницирање концепта развојно-превентивног рада као неформалног облика васпитно-образовног рада.

Иницијална идеја о примени развојно-превентивног рада у домовима за децу без родитељског старања потекла је од групе специјалних педагога из Центра за позитиван развој деце и омладине, који су, у оквиру ове организације цивилног друштва, желели да, кроз планске, организоване и структуриране програме допринесу стварању безбеднијег и здравијег окружења за децу и омладину, те промовишу њихов позитиван развој, просоцијална понашања и здраве стилове живота. У сарадњи са управом Центра за заштиту одојчади, деце и омладине – Београд, покренут је маја 2013. године пројекат Развојно-превентивни центар који је, у форми социјално-едукативне услуге социјалне заштите, подразумевао континуирано спровођење развојно-превентивног рада са децом без родитељског старања, школског узраста, која се налазе на домском смештају. Након реализације припремних и организационих активности започеле су августа 2013. године прве развојно-превентивне радионице у дому „Дринка Павловић“, дому „Јован Јовановић Змај“ и Прихватилишту за ургентну заштиту злостављане деце, а годину дана касније, септембра 2014, у активности су укључена и деца из дома „Моша Пијаде“. Након две године континуираног рада, услуге Развојно-превентивног центра прерасле су форму пројектних активности, те данас имају карактер развојног програма који је препознат како од стране стручњака тако и од стране државних институција које финансијски подржавају његову реализацију.¹

¹ Редовне активности програма су финансијски подржане од стране Секретаријата за социјалну заштиту града Београда, док су пројектне активности које се изводе у оквиру про-

У тексту који следи биће најпре описане основне карактеристике развојно-превентивног рада, односно његови циљеви, структура и начин примене, а затим сагледани резултати у области рада са децом без родитељског старања која се налазе на домском смештају при Центру за заштиту одојчади, деце и омладине – Београд. Посебна пажња биће посвећена анализи спроведених развојно-превентивних радионица, као и приказу драмских перформанса који су настали као резултат развојно-превентивног рада, а који се оцењују као најзначајнији допринос на плану промоције позитивног развоја деце, али и подстицања њихове социјалне интеграције у уже и шире социјално окружење.

Карактеристике развојно-превентивног рада

Развојно-превентивни рад се ослања на научно-заснована сазнања о ефективним стратегијама и интервенцијама у области промоције позитивног развоја и превенције проблема понашања деце и омладине. Темљи се на поставкама модела социјалног развоја (Hawkins, Catalano, 1996), концепта ризичних и протективних фактора (Hawkins et al., 1992) и модела позитивног развоја (Benson, 1997), те уверењу да се пружањем могућности за учествовање у просоцијалним активностима, овладавањем социјалним вештинама и признавањем постигнућа од стране групе и заједнице, може подстаћи процес позитивног социјалног везивања, ојачати позитиван развој и остварити успешнија социјална интеграција деце и омладине.

Технике развојно-превентивног рада

Методологија развојно-превентивног рада подразумева комплементарну примену развојно-превентивних техника структурираних кроз два основна правца деловања.

Први правац деловања усмерен је на превенцију проблема понашања и одвија се кроз редуковање ризичних фактора којима су деца изложена, али и јачање протективних фактора као унутрашњих снага и потенцијала који штите децу од ризика који их окружују. За основни циљ има

грама подржане од стране Министарства за рад, запошљавање, социјална и борачка питања РС, Министарства за културу и информисање РС, Секретаријата за културу града Београда, Траг фондације и UN Woman's Guild фондације.

унапређивање нивоа знања деце о различитим проблемима (вршњачко насиље, дискриминација, притисак вршњака, злоупотреба психоактивних супстанци), уз истовремено овладавање вештинама препознавања и правилног реаговања у проблемским ситуацијама (решавање проблема, контрола љутње, доношење одлука). Заснива се на примени социјално-едукативних техника развијених у оквиру превентивних стратегија информисања, едукације и пружања алтернатива. Активности пружања информација спроводе се путем дискусионих предавања базираних на кооперативном учењу и групном раду, док се увежбавање наученог одвија примарно кроз интерактивне игре (замрзнуте слике, статуе, импровизација, играње улога), које учеснике стављају у центар проблема и изискују доношење одлука везаних за решавање проблема, али и кроз мисаоне вежбе такмичарског карактера (анаграми, асоцијације, ребуси, вешала, квизови знања), које се тематски везују за проблем и прилагођене су развојним карактеристикама деце. Додатно, кроз активности социјалног карактера, организованих у форми неформалног дружења, пружа се простор за развијање нових интересовања и потреба које могу бити алтернатива проблематичном понашању.

Други правац деловања усмерен је на подстицање позитивног развоја деце кроз јачање унутрашњих снага и превазилажење тешкоћа на личном и социјалном плану. Заснива се на примени драмских техника, односно техника примењеног позоришта које су засноване на методи учења путем покушаја и у основи се не ослањају на вербално изражавање. Овим техникама, које су примарно развојног карактера, инсистира се на невербалној и телесној експресији која подстиче равноправније и активније ангажовање свих учесника, али и пружа могућност тестирања другачијих начина реаговања, проигравања различитих улога и сагледавања ситуације из позиције других особа. Применом драмских техника (замрзнуте слике, причање прича, играње улога, пантомима, импровизација) подстиче се јачање унутрашњих капацитета деце, пре свега самопоуздања и самопоштовања, док се групним радом и креирањем прихватајуће атмосфере ради на јачању групне кохезије, комуникације у групи, као и јачању низа социјалних вештина (комуникација, кооперација, поверење, толеранција, самоконтрола, емпатија, критичко мишљење, вештине решавања проблема). Додатно, у оквиру овог правца спроводе се и активности креативног карактера које су усмерене на подстицање креативности и маште у функцији комуницирања потреба учесника, али и развоја fine моторике и јачања међусобне сарадње.

Структура развојно-превентивног рада

Све активности развојно-превентивног рада спроводе се у форми радионица. У основи се примењује пет типова радионица: едукативне, развојне, драмске, креативне и социјалне радионице. Едукативне и социјалне радионице су примарно усмерене на превенцију проблема понашања, док се развојним и креативним радионицама фокус деловања усмерава на подстицање позитивног развоја. Драмске радионице, у зависности од конкретних техника које се примењују, у функцији су како превенције проблема понашања тако и подстицања позитивног развоја.

Едукативне радионице имају форму интерактивних предавања заснованих на групној дискусији и вежбању. Усмерене су на унапређивање нивоа знања и обавештености деце о различитим проблемима са којима се могу сусрести у свакодневном животу, а који могу неповољно утицати на њихов развој и понашање. За вођење едукативних радионица израђен је курикулум од 16 тематских целина, чији се садржај, зависно од развојних способности и потреба деце, плански прилагођава конкретној циљној групи. Неке од тема које се обрађују на едукативним радионицама су: притисак вршњака, решавање конфликата, вршњачка подршка, контрола љутње и беса, злоупотреба алкохола и дрога, насиље међу вршњацима, дискриминација, коцкање и игре на срећу, просјачење, емоције и односи међу половима.

Развојне радионице су циљно усмерене на подстицање личног развоја и јачање унутрашњих потенцијала деце. Структуриране су у посебно осмишљен процес развоја учесника као појединаца, али и развоја групе као целине. Свака развојна радионица циљно је усмерена на унапређивање одређених развојних аспеката (нпр. телесна артикулација, емоционална писменост, кооперативност, самопоуздање, емпатија, асертивност, вербална флуентност, комуникација, концентрација, визуелне способности). Технике рада се базирају на спектру разноврсних развојних и драмских игара, преузетих из театра слика, форум театра, плејбек театра, театра лутки, пантомиме, а посебно креираних за развој личних и социјалних вештина.

Драмске радионице се везују за припремање драмских перформанса и представљају процес у коме се комплементарно спроводе активности прикупљања драмског материјала (личне приче учесника) и увежбавања драмских сцена, док се у завршном сегменту процеса дефинише драмски перформанс као целина. Сегмент прикупљања личног материјала базира се на примени различитих приступа примењеног позоришта (плејбек

театар, театар потлачених, процес драма) и различитих драмских техника (импровизација, играње улога, причање прича, вођена фантазија). Добијени лични материјал трансформише се у драмске сцене кроз утврђивање основних елемената приче (радња, ликови, односи међу ликовима, кретање на сцени), да би се на самом крају, кроз интензиван рад, приредио целокупан драмски перформанс.

Креативне радионице су усмерене на употребу креативности и маште у циљу изражавања сопствених потреба и проблема, и као такве су у функцији индивидуализације других активности развојно-превентивног рада. Ова група радионица често представља допунски елемент у раду на припреми драмског перформанса, те се кроз њих креирају сценографија, костими и реквизити. Активности у оквиру креативних радионица су разнолике и најчешће усклађене са жељама самих учесника. У раду се користе различити материјали (рециклажни материјал, боје, стиропор, перлице) који се обрађују разноврсним техникама креативног изражавања (ликовне, декоративне, технике обликовања, луткарске).

Социјалне радионице су усмерене на спровођење активности у локалној заједници и имају за циљ утемељивање постигнутих резултата на групном и индивидуалном нивоу (групна кохезија, позитивна социјална клима, самопоуздање, самопоштовање, вештине комуникације). Динамика одржавања и садржај ових радионица структурирају се у складу са потребама групе. Најчешће су у питању социјалне радионице спортског, забавног и културног карактера.

Начин примене развојно-превентивног рада

Развојно-превентивни рад, с обзиром на његову основну форму, уважава сва правила и принципе радионичарског рада, али и начела професионалне етике у раду са децом и омладином. Поред поштовања принципа индивидуализације и активног учешћа, посебно се инсистира на континуитету у раду у смислу да се развојно-превентивне радионице одржавају континуирано током целе календарске године, с тим што њихов интензитет, трајање и учесталост варирају како од постављених циљева тако и развојних карактеристика деце.

Када су у питању деца без родитељског старања која се налазе на домском смештају, основно правило је да се радионице одвијају најмање једном недељно у унапред договореном термину који је сталан, односно који се не мења током године. Радионице се одржавају у просторијама

самог дома, по правилу у две узрасне групе, млађој и старијој, при чему је старосна граница која одваја групе везана за узраст од 12 година. Учесће у радионицама је добровољно и није обавезујућег карактера у смислу редовности, осим уколико је у току припрема драмског перформанса.

Трајање радионица зависи од узраста деце, типа техника које се примењују на радионици, али и садржаја који се актуелно обрађују. Просечно трајање радионица за старију групу је од 90 до 120 минута, док се за млађу децу трајање радионица креће у распону од 60 до 90 минута. Поједине радионице, пре свега драмске које су у функцији припреме перформанса, по правилу су интензивније, али и фреквентније. Њихова учесталост и трајање се нарочито интензивирају у периоду постављања и провежбавања перформанса.

Радионице осмишљавају и воде дипломирани специјални педагози са искуством у примени радионичарског развојно-превентивног рада са децом и омладином, уз асистенцију већег броја претходно обучених волонтера са високом стручном спремом из области друштвено-хуманистичких наука (специјални педагози, психолози, социјални радници, педагози). Свакој групи деце додељује се одређени број сарадника-волонтера (на једној радионици по правилу учествује око десет сарадника) који се не мењају током трајања једног циклуса, односно једне године. Током једног циклуса ангажује се око 50 сарадника.

Након сваке радионице воде се детаљна запажања и белешке о самој радионици, али и њеним учесницима, а израђују се и посебне потврде које садрже опис циља и садржаја реализоване радионице, резултате квалитативне евалуације и одговарајуће коментаре и напомене. Ове потврде прослеђују се на недељном нивоу свим особама које су укључене у мониторинг рада Развојно-превентивног центра.

Развојно-превентивне радионице са децом без родитељског старања

Развојно-превентивне радионице представљају основу рада са децом без родитељског старања која су укључена у рад Развојно-превентивног центра. Резултати досадашњег рада могу се сагледати кроз квантитативне и квалитативне показатеље. Квантитативни показатељи везују се за број деце која су учествовала у активностима и број одржаних радионица, док се квалитативни индикатори односе на садржај спроведених активности

и процењене ефекте рада са децом, како на личном плану тако и на нивоу групе.

Учесталост и посећеност развојно-превентивних радионица

Од иницирања Развојно-превентивног центра, односно у периоду од августа 2013. до јула 2015. године, одржано је тачно 400 радионица. Структура реализованих радионица у односу на дом у коме су одржаване дата је у Табели 1. Највећи број радионица спроведен је у дому „Дринка Павловић“, с обзиром на то да су са децом из овог дома не само најраније започете радионице, већ се континуирано радило у две узрасне групе. У дому „Јован Јовановић Змај“ радионицама су присуствовала и деца из Прихватилишта за ургентну заштиту злостављане деце, с тим што се у овом дому, током 2015, радило у само једној, узрасно-мешовитој, групи која је интензивно радила на припремању перформанса. У дому „Моша Пијаде“ радионице су током 2014. спровођене у узрасно-хетерогеној групи, да би током 2015. рад био вођен кроз две групе, млађој и старијој. Радионице су одржаване најмање једном седмично у сваком дому, с тим што су у појединим периодима, током припреме драмских перформанса, радионице одржаване два до три пута недељно, а пред само извођење и свакодневно.

Табела 1. Број одржаних развојно-превентивних радионица

Домови за децу без родитељског старања	Број развојно-превентивних радионица			
	2013.	2014.	2015.	Укупно
Дом „Дринка Павловић“	39	81	59	179
Дом „Јован Јовановић Змај“	34	73	38	145
Дом „Моша Пијаде“	–	14	62	76
Укупно	73	168	159	400

У радионицама је, током ове две године, учествовало тачно 160 деце, од којих 52 из дома „Дринка Павловић“, 78 деце из дома „Јован Јовановић Змај“, укључујући и децу из Прихватилишта за ургентну заштиту злостављане деце и 30 деце из дома „Моша Пијаде“. Поједина деца су активностима присуствовала током свих посматраних година, док су се поједини укључивали касније, а неки су, из различитих разлога (нпр.

напуштање дома или Прихватилишта), престајали са учешћем. У Табели 2 дат је број деце из сваког дома који је током једне године учествовао у активностима.

Табела 2. Број деце без родитељског старања која су учествовала у радионицама

Домови за децу без родитељског старања	Број деце без родитељског старања		
	2013.	2014.	2015.
Дом „Дринка Павловић“	33	39	27
Дом „Јован Јовановић Змај“	44	59	26
Дом „Моша Пијаде“	–	23	24
Укупно	77	121	77

Структура и садржај развојно-превентивних радионица

Током досадашњег рада спроведене су различите развојно-превентивне радионице, у складу са интересовањем, потребама, али и развојним могућностима саме деце. Структура реализованих радионица приказана је у Табели 3.

Табела 3. Структура развојно-превентивних радионица

Тип развојно-превентивних радионица	Број развојно-превентивних радионица			
	2013.	2014.	2015.	Укупно
Едукативне радионице	5	17	12	34
Развојне радионице	41	78	62	181
Драмске радионице	16	46	67	129
Креативне радионице	9	18	11	38
Социјалне радионице	2	9	7	18

Најчешће примењиване биле су развојне радионице, на којима је рађено не само на личном развоју (побољшање концентрације, подстицање активног слушања, развијање логичког мишљења, јачање вокалне и телесне

артикулације, развијање вештина препознавања и експресије емоција, подстицање имагинације и меморије), већ и на развоју групе (јачање групне кохезије, развијање сарадње и тимског рада, унапређење афективне атмосфере). Друге по учесталости биле су драмске радионице у којима се, поред увежбавања различитих драмских техника (статуе, замрзнуте слике, сценска импровизација), радило на креирању драмских перформанса (постављање и увежбавање драмских сцена), али и овладавању техникама њиховог извођења на сцени (постављања тела у односу на сцену и публику, јасноћа говора и слушање партнера са којим се сцена игра). У знатно мањој мери спровођене су креативне и едукативне радионице. Креативне радионице биле су по свом садржају разноврсне, од прављења накита и маски, преко израде музичких инструмената и лутака од рециклажног материјала, до правих сликарских радова израђених помоћу сувих пастела и акрилних боја. Поред ефеката у домену подстицања креативног мишљења и имагинације, значајан напредак остварен је на плану јачања концентрације, координације и fine моторике. Када су у питању едукативне радионице, највећи број њих био је усмерен на проблем вршњачког насиља и притиска вршњака, али су обрађене и теме које се односе на контролу љутње, коцкање, злоупотребу алкохола и просјачење. Поред упознавања деце са основним карактеристикама, ризицима, последицама и законској регулативи везаној за ове проблеме, посебно је рађено на развијању вештина препознавања и адекватног реаговања у проблемским ситуацијама, али и на отклањању заблуда и погрешних перцепција примарно везаних за непознавање проблема. У најмањем броју реализоване су социјалне радионице (излети, заједничка дружења, присуствовање извођењима драмских перформанса), али је њихово трајање било у просеку од три до пет сати.

Драмски перформанси деце без родитељског старања

Посебан сегмент развојно-превентивног рада чини креирање и извођење драмских перформанса. Током досадашњег рада припремљена су четири перформанса, и то: један драмски приказ, једна луткарска представа и две представе форум театра.

Драмски приказ

Драмски приказ осликава скуп резултата остварених током једног радионичарског циклуса, а огледа се у трансформацији појединачних вежби

и игара у реалистичне приче учесника. Током процеса одржавања радионица, учесници су у прилици да своје личне приче (осећања, проблеме, односе) искористе као основу за развој игара и вежби и то путем звука, покрета, ритма или замрзнуте слике, чиме се добијају кратки игрокази састављени од различитих елемената драмских техника. Осмишљени игрокази повезују се у једну целину пратећи тематику коју група самостално одабере, при чему форма осмишљених приказа може варирати у различитим позоришним стиловима (класика, комедија, реализам, симболизам, натурализам). Овакав начин припреме драмског перформанса погодан је за рад са млађим учесницима или групама које се по први пут упознају са методологијом драмског рада.

Користећи овај облик презентовања резултата, припремљен је, након тромесечног рада са десеторо деце из дома „Дринка Павловић“, узраста од 13 до 18 година, драмски перформанс под називом „Игра за срећу“². Перформанс је представљао приказ различитих техника (ритам машина, статуе, замрзнуте слике) стављених у функцију драматизације одређене тематике (приказивање перцепције појма среће³), а базирао се на реализму као позоришном стилу који приказује ликове блиске реалном животу у реалистичном окружењу. Припрема перформанса се састојала у спровођењу серије драмских радионица кроз које су се учесници упознавали са основама техника примењеног позоришта и њиховом применом у приказивању сопственог доживљаја реалности. Кључне радионице тематски су биле усмерене на анализу различитих емоција, начине њиховог испољавања, градацију емоционалних стања и њихово препознавање, како би се у завршном делу рада издвојила драмска радња која је обухватала све припремљене сегменте.

Перформанс је премијерно одигран децембра 2013, пред више од 200 посетилаца. Сам догађај имао је хуманитарни карактер, те је у ту сврху отворена и изложба радова сачињених у оквиру креативних радионица коју су приредила деца млађег узраста, од 6 до 12 година, из домова „Јован Јовановић Змај“ и „Дринка Павловић“. Полазећи од исте идеје,

² Драмски приказ „Игра за срећу“ креиран је у оквиру пројекта „БудиТИ уметност“, који је подржан од стране Министарства културе и информисања РС.

³ У перформансу се приказују приче три главна јунака који доживљавају поразе у различитим околностима, а који кулминирају испољавањем емоција туге, беса и страха. По завршетку прича, главни актери су у прилици да симболично заврте „точак среће“ и извуку награду која ће променити њихове приче. Јунак прве приче „извлачи“ разумевање које му ублажава тугу, други актер добија подршку која умањује бес, док трећи јунак добија љубав и пажњу који елиминишу страх. Након тога, све приче се понављају, али тако што главни јунаци користе добијене награде и у својим причама не доживљавају неуспех.

у изради изложбених експоната (портрети, цртежи, стрипови, слике на платну, маске), деца су се руководила мотивима који њих чине срећним, тако да су изложбени радови тематски пратили припремљени драмски приказ. Учесће на самом догађају узело је преко 50 деце без родитељског старања. Додатно, деца су са овим перформансом учествовала на 10. Међународном мултимедијалном фестивалу за младу и урбану публику „PatosOFFiranje“ у Смедереву, јула 2014. године.

Луткарство

Луткарство, као форму популарног позоришта, карактерише ангажовање циљне групе како на дефинисању теме или проблема који ће бити обрађиван кроз драмску форму, тако и на идентификацији кључних момената за социјалну промену и анализи начина на који се до те промене може доћи. Другим речима, применом популарног позоришта тежи се личној и социјалној трансформацији кроз креативно изражавање учесника и позивање на дискусију о значајним темама кроз драмску форму (Conrad, 2004). Деловање је засновано на идеји да се кроз позоришну форму, у коју су увек укључени игра, забава, узбуђење и хумор, унапређују и одређене вештине учесника, при чему је главни акценат на развоју спонтаности и креативности (Anderson et al., 2001). Представе популарног театра често инсистирају на визуелној форми, те се у процесу рада користе лутке, маске, плес, певање и кореографије (Prendergast, Saxton, 2009), а са учесницима се током процеса ради на јачању поверења, разбијању инхибиција и подстицању отворености за упуштање у нове, непознате ситуације.

Лутке, као средство рада, погодне су за рад са децом без родитељског старања због потенцијала који имају на подстицање позитивног развоја деце кроз игру, али и потенцијала који је препознат у терапеутском раду са трауматизованом и децом из различитих осетљивих категорија (Петровић, 2012). Наиме, у игри са луткама, дете се осећа заштићено, јер лутка говори уместо њега, те овакав контекст пружа могућност свесне, али веома често и несвесне пројекције начина на који дете прима и осећа свет који га окружује. Дете се препушта слободној игри, док лутка представља средство комуникације са другим учесницима у игри.

Кроз овакав приступ, креирана је, у раду са 20 деце, узраста од 7 до 13 година, из дома „Јован Јовановић Змај“ и Прихватилишта за ургентну заштиту злостављане деце, луткарска представа „Брод изгубљених

жеља“⁴. Сам процес креирања представе трајао је пет месеци и састојао се из три сегмента – реализације уводних радионица, луткарских радионица и радионица припреме саме представе. Уводне радионице биле су посвећене подстицању различитих аспеката развоја учесника, као што су упознавање са сопственим телом, ослобађање покрета, изражавање кроз кретање, јачање моторичких вештина, развијање способности контроле сопствених импулса, смањење напетости и агесије, јачање усмерености пажње, као и освешћивање различитих функција сопствених чула. Други сегмент радионица био је усмерен на процес креирања и оживљавања лутака, тако да су учесници, од рециклажног материјала, а затим и од сунђера, креирали своје лутке на штапу и гињол лутке (направљено је преко 50 лутака). У завршном делу креирана је, уз употребу техника импровизације, централна прича као окосница представе⁵, а затим су техникама форум театра утврђени ликови и подела улога међу учесницима, након чега је постављена прича режирана. Тематика којом се представа бави није унапред била одређена, већ је дефинисана кроз сам процес рада, на основу материјала добијеног кроз импровизације на радионицама. Креирана луткарска представа је имала два извођења у децембру 2014. године, у присуству преко 150 посетилаца. Истовремено, лутке које нису коришћене у представи биле су изложбеног карактера, те је сам догађај, организован у форми продајне изложбе, имао и хуманитарни карактер.

Форум театар

Трећи облик драмског рада који је коришћен у развојно-превентивном раду са децом без родитељског старања на домском смештају јесте форум театар. Форум театар представља форму театра потлачених, као приступа примењеног позоришта који се често примењује у раду са маргинализованим групама. Театар потлачених обухвата систем позоришних техника и игара чији је крајњи циљ социјална промена, укидање репресије и задовољавање потреба свих људи за интеракцијом, дијалогом, критичким размишљањем, акцијом и забавом. Ова форма примењеног позоришта осмишљена је да анализира и дискутује о проблемима и истражује

⁴ Луткарска представа „Брод изгубљених жеља“ настала је у оквиру пројекта „Шта ја мислим, лутке говоре“, који је подржан од стране Секретаријата за културу града Београда.

⁵ Тема представе је прича о жељама и вредностима које су присутне током детињства, али се из различитих разлога, због различитих искустава, током одрастања изгубе и забораве. Прича прати три јунака, где је први „заборавио“ на пријатељство, други на љубав, а трећи на игру, те кроз ток представе долазе у прилику да те вредности поново оживе.

групна решења тих проблема (Schutzman, Cohen-Cruz, 2002). Оснажујући приступ театра потлачених треба да помогне учесницима да стекну већу контролу над својим животом, да постану свесни узрока свог положаја и да у суочавању са животним проблемима користе властите потенцијале, да науче да изразе своје интересе и суоче се са ситуацијама у којима се сусрећу са неједнакошћу и потчињавањем (Taylor, 2003).

Форум театар је драмски перформанс у коме се, кроз причу једног или више главних јунака, указује на типичне проблеме у одређеном социјалном контексту, настале као резултат несразмере моћи (однос жртве–протагонисте и тлачитеља–антагонисте), при чему ситуације које доводе до пораза главног јунака остављају простор публици да својим интервенцијама промени негативан исход и укаже на поступке којима се пораз могао избећи. Карактер форум представе, заснован на активном укључивању и интерактивном односу глумаца и публике, пружа оквир за сагледавање проблема из различитих перспектива, те изналажење конструктивних решења у циљу постизања позитивних промена и исхода (Boal, 2004).

У досадашњем раду са децом без родитељског старања постављене су и више пута изведене две представе форум театра.

Прву представу, под називом „Је л’ јасно?!“⁶, припремила су деца, узраста од 15 до 20 година, из дома „Дринка Павловић“. У креирању представе учествовало је 12 деце, а у самој представи улоге је играло њих шесторо. Четворомесечно припремање представе одвијало се кроз развојне и драмске радионице. Развојне радионице биле су у функцији како формирања и припремања групе за рад на представи, тако и прикупљања конкретног материјала за садржај представе. Кроз рад у малим групама учесници су, на основу личног искуства, формирали приче са дефинисаним актерима и фабулама, те их приказивали кроз замрзнуте слике или проигравали путем импровизације. У другом сегменту рада, кроз серију форум радионица, постављене су, на основу прикупљеног материјала, форум сцене, савладана је техника цокерисања, увежбана су алтернативна решења, али и усавршена артикулација гласа, правилна поставка тела и однос према публици. Као резултат реализованих радионица постављена је представа форум театра која описује проблеме са којима се млади сусрећу у свакодневном животу у породици, школи и вршњачкој групи, а

⁶ Представа форум театра “Је л’ јасно?!“ настала је у оквиру пројекта „Замени место – форум представа деце без родитељског старања“, који је финансијски подржао Секретаријат за социјалну заштиту града Београда.

представља управо колаж личних прича деце са радионица⁷. Представа је, током фебруара 2015, изведена у седам београдских основних школа пред ученицима старијих разреда (преко 600 ученика), који су били у прилици да уместо главног јунака поступе другачије и реше проблем, те на тај начин, испробавајући могућа решења, дођу до прихватљивог и реалног излаза из приказане проблемске ситуације.

У припреми друге представе форум театра, под називом „У мом интересу“⁸, учествовала су деца из сва три дома која учествују у Развојно-превентивном центру (укупно 44 деце). Рад на представи трајао је седам месеци и подразумевао је спровођење четири сукцесивне серије радионица (укупно 80 радионица). Током прве серије радионица, поред упознавања деце са тематиком и формом представе, рађено је на овладавању основним техникама форум театра, унапређењу вештина препознавања и реаговања на туђе емоције, као и анализи односа моћи и сопствене позиције у различитим ситуацијама дисбаланса моћи. Посебна пажња била је посвећена креирању позитивне групне атмосфере и јачању групне кохезије и поверења, будући да су на радионицама присуствовала деца из различитих домова. Друга серија радионица односила се на прикупљање личних материјала од учесника кроз интерактивне игре и вођене интервјуе. Деца су радо делила своја лична искуства у погледу разлога због којих су измештени из примарних породица, односа који имају са васпитачима и вршњацима у дому, проблемских ситуација са којима се срећу у школи и локалној заједници, као и своја искуства са водитељима случаја, истичући да им је искуство у процесу прикупљања прича донело боље сагледавање позиције друге деце у дому, те ојачало осећање припадности групи. На основу прикупљеног личног материјала, постављене су, кроз трећу серију радионица, одговарајуће форум сцене које покривају различите домене у којима се деца сусрећу са проблемима у виду предрасуда и неразумевања. Заправо, одабрани су сви домени у којима се деца сусрећу са значајним другим особама, од којих многи имају позицију која подразумева доношење одлука релевантних за живот ове деце, те позицију моћи. Током припреме сцена примењиване су различите технике форум театра, тако да су деца имала прилику да дате сегменте обраде на већи

⁷ Представа се састоји из четири приче у којима главни јунаци, услед погрешних избора, доживљавају пораз. Приче се тематски односе на проблем неправде у школском окружењу, насиља од стране вршњака, проблеме у породици и притисак вршњачке групе.

⁸ Представа форум театра „У мом интересу“ настала је у оквиру пројекта „Упознај ме – форум представа деце без родитељског старања“, који су подржали Траг фондација и Министарство културе и информисања РС.

број начина, да сагледају разноврсне ситуације из различитих углова, да „уђу у ципеле“ оних особа које приказују као антагонисте, те да добију прилику да их боље разумеју. Последња серија радионица била је усмерена на припрему саме представе форум театра у смислу дораде садржаја сцена, повезивања сцена у складну целину и разрађивања ликова кроз технике „вруће столице“ и „бокс меча“. Након фиксирања самог тока радње⁹, са учесницима су увежбавани начини реаговања „из ликова“ при могућим интервенцијама публике, а затим су уследиле интензивне пробе представе.

Представа је до сада, током јуна и јула 2015. године, имала четири извођења. Прво извођење, организовано у дому „Јован Јовановић Змај“, било је намењено припадницима уже локалне заједнице, при чему су се у публици нашли и садашњи, али и бивши штићеници домова (око 80 посетилаца). Друго извођење било је намењено стручној јавности, тако да је публику чинило око 50 стручњака из области социјалне заштите. Треће извођење, организовано у Дому омладине Београда, било је отворено за јавност и њему је присуствовало више од 200 посетилаца, док је последње извођење било у Кући краља Петра и посетиоце су чиниле особе које живе у окружењу дома „Дринка Павловић“.

Закључак

На основу досадашњих искустава и остварених резултата у примени развојно-превентивног рада са децом без родитељског старања на домском смештају, квалитета остварене сарадње са Центром за заштиту одој-

⁹ Прича приказује кључне сегменте живота главног јунака, Адама, од тренутка његовог уласка у систем социјалне заштите услед насиља у породици до тренутка напуштања домске заштите због стицања пунолетства. Радња прати његове прве сусрете са домом, „цимерима“ и васпитачима, приказује процес прилагођавања на домски живот, те формална и неформална правила у дому. Даље, прати се процес његовог прилагођавања у нову школску средину под етикетом „домца“, те се приказује двојак однос вршњака који се креће од сажалења до испољавања вршњачког насиља. Додатно, етикету „домца“ појачава и однос наставника који често прибегавају сажалењу. У погледу односа са водитељима случаја из Центра за социјални рад, Адам наилази на однос који не одговара његовим потребама, док у локалној заједници сусреће људе који имају изражене предрасуде ка деци из домова, као деци која испољавају различите видове проблематичног понашања. Овакав сплет околности и ситуација доводи до тога да Адам прихвата додељену етикету „домца“ са свим њеним негативним аспектима, те се упушта у проблематична понашања која резултирају напуштањем школовања, чиме се његов сан о успеху у животу доводи у питање.

чади, деце и омладине – Београда, те високе мотивације, посвећености и активног ангажовања деце у развојно-превентивним радионицама, могуће је констатовати да се ова форма рада показује оправданом и корисном у домену подстицања позитивног развоја деце без родитељског старања. Континуирани рад на јачању личних капацитета деце, уз истовремено развијање социјалних вештина, те подстицање позитивне афективне атмосфере на нивоу групе, не само да представља погодну основу за актуелни социјални, емоционални и бихејвиорални развој деце, већ пружа подршку на плану њиховог осамостаљивања и припреми за напуштање домске заштите. Осим тога, омогућавање и подстицање позитивне социјалне интеракције и конструктивне размене мишљења и ставова између деце без родитељског старања и заједнице, примарно кроз извођење драмских перформанса, може се сматрати важним доприносом на плану социјалне инклузије и интеграције ове деце. Након сваког изведеног перформанса примећене су позитивне промене у ставовима присутних гледалаца према деци без родитељског старања у смислу прихватања ове деце као равноправних, одговорних и корисних чланова заједнице у којој живе, док су, са друге стране, код деце без родитељског старања приметне биле позитивне промене у виду препознавања заједнице као подстицајног и охрабрујућег окружења. Кроз рад на перформансима, деца без родитељског старања имала су прилику да отворено изнесу проблеме и страхове са којима се суочавају, док се заједници пружила могућност да на непосредан начин упозна потребе деце и самостално увиди начине на које може дати свој допринос на плану смањења њихове маргинализације и јачања социјалне интеграције. Уважавајући ове, али и друге непосредне резултате развојно-превентивног рада са децом без родитељског старања, која се налазе на домском смештају, оправданим се показује даље унапређивање структуре и садржаја развојно-превентивних радионица и креирање нових драмских перформанса, уз континуирано спровођење евалуација које би искуствено потврдиле ефективност ове форме рада.

Литература

- Anderson, J., Michol, J., Silverbeg, J. (2001). *Ready for action: A popular theatre/popular education manual*. Waterloo: Waterloo Public Interest Research Group.
- Benson, P. (1997). *All kids are our kids: What communities must do to raise caring and responsible children and adolescents*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Boal, A. (2004). *Pozorište potlačenog*. Niš: Prosveta.
- Catalano, R. F., Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. In J. D. Hawkins (Ed.), *Delinquency and crime: Current theories* (149–197). New York, NY: Cambridge University Press.
- Conrad, D. (2004). Exploring risky youth experiences: Popular theatre as a participatory, performative research method. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1), 12–25.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance-abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64–105.
- Петровић, М. (2012). Употреба елемената луткарства у терапеутске сврхе. У: Х. Јурковски, М. Радоњић (ур.), *Зборник радова 4 – Позориште за децу – уметнички феномен* (244–253). Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.
- Prendergast, M., Saxton, J. (2009). *Applied theatre: International case studies and challenges for practice*. Bristol: Intellect.
- Schutzman, M., Cohen-Cruz, J. (2002). *Playing Boal*. London and New York: Routledge.
- Taylor, P. (2003). *Applied theatre – creating transformative encounters in the community*. Portsmouth: Heinemann.

DEVELOPMENTAL-PREVENTION WORK WITH CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE IN INSTITUTIONAL FOSTER CARE

By Branislava POPOVIC-CITIC, Vesna POPOVIC,
Marija MARKOVIC, Lidija BUKVIC

ABSTRACT

Developmental-prevention work, as a form of nonformal educational working method, relies on science-based proof of effective strategies in the area of positive development promotion and behavior problem prevention. It refers to application of social-educational techniques which are developed in the framework of prevention strategies such as informing, education and providing alternatives, and also to application of drama techniques which are based on applied theatre forms. Developmental-prevention work is focused on improvement of knowledge of different problems in life, on improvement of skills to recognize and react in different problem situations, and also on strengthening internal capacities and various set of social skills. Based on a two-year experience in applying this working method on children without parental care from the Center for Care of Infants, Children and Youth – Belgrade, we will describe in this paper the main features of the developmental-prevention work, also we will summarize the results of the developmental-prevention workshops and present drama performances that were created as a result of developmental-prevention work. These drama performances have a significant contribution when it comes to promotion of positive development of children without parental care, and additionally have a significant impact on their social integration in the local community.

Key words: children without parental care, residential care, positive development, prevention, developmental-prevention workshops.